

IBRAHIM EF. FEJIĆ - PRVI REISUL-ULEMA U TITOVOJ JUGOSLAVIJI

Apstrakt: *U ovom radu, na osnovu neobjavljenih arhivskih izvora i relevantne literature, autor kontekstualizira političke okolnosti nakon završetka Drugog svjetskog rata, analizira i prikazuje aktivnosti prvog poslijeratnog reisul-uleme u Titovoj Jugoslaviji, Ibrahima ef. Fejića.*

Ključne riječi: *Reisul-ulema, Ibrahim ef. Fejić, Islamska zajednica, Jugoslavija, Bosna i Hercegovina, Bošnjaci, muslimani, vjerske zajednice, vjernici i država.*

IBRAHIM EFFENDI FEJIĆ – THE FIRST REIS-UL-ULEMA IN TITO'S YUGOSLAVIA

Abstract: *In this paper, based on unpublished archival sources and relevant literature, the author puts the political circumstances after the end of the Second World War into context, and presents and analyses the activities of the first post-war Reis-ul-Ulema in Tito's Yugoslavia, Ibrahim effendi Fejić.*

Key words: *Reis-ul Ulema, Ibrahim effendi Fejić, Islamic Community, Yugoslavia, Bosnia and Herzegovina, Bosniaks, Muslims, religious communities, practising believers and the State.*

Kratki biografski podaci o reisul-ulemi Ibrahimu ef. Fejiću

Hadži Ibrahim ef. Fejić je rođen 1879. godine u Mostaru. Osnovno i srednje obrazovanje (u Karadžoz-begovoj medresi) je završio u Mostaru, nakon čega je pohađao viši kurs islamskih nauka pred čuvenim mostarskim alimom i muderisom Salih ef. Alibegovićem, koji mu je uručio idžazet (diplomu) kao prvom u tom rangu. Bio je dobar filolog i poliglota. Poznavao je arapski, turski, pa i perzijski jezik, a koristio se i njemačkim jezikom. Bavio se i publicističkim radom sarađujući sa mnogim vjersko-prosvjetnim i staleškim časopisima i novinama. Bio je veliki pobornik reformi u vjerskom i vjersko-prosvjetnom životu koje je predvodio

Mehmed Džemaludin Čaušević. Položaj člana Ulema medžlisa u Sarajevu ponuđen mu je 1920. godine, a prije Drugog svjetskog rata biran je i za gradonačelnika Mostara. Tokom Drugog svjetskog rata opredijelio se za Narodnooslobodilački pokret, aktivno učestvujući i hrabro dižući svoj glas protiv zločina i progona nevinih ljudi bez obzira kojoj su vjeri ili naciji pripadali. U borbi protiv fašizma i za oslobođenje zemlje pet članova njegove porodice su dali i svoje živote.¹

Na položaju reisul-uleme je bio u razdoblju od 1947. do 1957. godine, kada se usljed duboke starosti povukao u mirovinu. U svom djelovanju isticao se kao tolerantan čovjek koji je radio na izgrađivanju dobrosusjedskih odnosa s drugim vjerskim zajednicama i sprečavanju revanšizma u poslijeratnom periodu. Hadži Ibrahim ef. Fejić se preselio na ahiret 15. decembra 1962. godine u Sarajevu. Dženaza je klanjana 17. decembra pred Begovom džamijom u prisustvu velikog broja građana i predstavnika Islamske vjerske zajednice, društva i predstavnika drugih vjerskih zajednica.²

Historijski kontekst u kojem je djelovao reisul-ulema Ibrahim ef. Fejić

Političke prilike u Jugoslaviji poslije završetka Drugog svjetskog rata bile su obilježene radikalnim raskidom sa starom vlašću, njenim zakonima, kadrovima i simbolima. Novouspostavljeni organi vlasti su po ubrzanom proceduri mijenjali zatečene propise i ustanove. Nova vlast kao i sveukupni poslijeratni ambijent nisu bili naklonjeni niti jednom religijskom svjetonazoru. U tom kontekstu sagledavajući opće poslijeratne prilike treba reći da je i Islamska zajednica obnavljala svoj rad u nepovoljnim društvenim okolnostima. Ogromna razaranja vjerskih objekata, opljačkana imovina, veliki broj protjeranih i ubijenih bošnjačkih stanovnika i razbijena organizacija, predstavljale su samo dio tragičnih posljedica sa kojima se Islamska zajednica morala suočiti. Pored toga, obnavljanje organizacije Islamske zajednice u prvim poslijeratnim godinama moralo je uvažavati novo društveno-političko uređenje i okolnosti.

U borbi za dugoročno eliminiranje religioznog uticaja u društvu, jedna od najefikasnijih poluga u rukama nove vlasti bila je komunistička politika u obrazovnom sistemu. Religija je odvojena od škole, a školstvo je pretrpjelo radikalnu preobrazbu, kako u pogledu pravaca u nastavi, tako i u smislu političkog i ideološkog prevaspitavanja nastavnog osoblja. U nastavnim planovima, programima i udžbenicima došlo je do velikih promjena, tako da je školstvom u cjelini zavladao „novi duh borbe za pobjedu novih ideja, za interpretiranje nauke u duhu dijalektičkog materijalizma“. Nastavni kadar od osnovnih škola do univerziteta stavljen je u službu promoviranja marksističko-lenjinističkog učenja kao idejne osnove cjelokupnog socijalističkog društva. Partija je proklamirala ideju

1 Ferhat Šeta, *Reis-ul-uleme u Bosni i Hercegovini i Jugoslaviji od 1882. do 1991. godine*, Sarajevo 1991, 51-52. (dalje: F. Šeta, *Reis-ul-uleme u BiH i Jugoslaviji*).

2 F. Šeta, *Reis-ul-uleme u BiH i Jugoslaviji*, 51-52.

kreiranja „novog socijalističkog čovjeka“, koji se morao razlikovati od „čovjeka buržoaskog shvatanja, ponašanja i karaktera“.³

Međutim, nova vlast nije se zadovoljila samo kreiranjem i usmjeravanjem nastave u državnim školama. Ona je preduzimala konkretne mjere s ciljem opstruiranja vjerskih zajednica da školuju sopstveni podmladak, preduzimajući čak i akcije izvlačenja „svih pozitivnijih omladinaca iz njihovih škola“. Uspostavljajući kontrolu nad procesom obrazovanja vjerskih službenika, komunisti su isticali da ne smije biti „svejedno ko će se pripremati za svećenika - neprijatelj ili pošten čovjek“.⁴ Kontrola nad svim društvenim djelatnostima omogućila je komunističkoj vlasti da iz obrazovnog sistema izbaci sve sadržaje koji nisu odgovarali zvaničnim ideološkim pogledima i opredjeljenjima.

Izvorna arhivska građa partijske provenijencije potvrđuje da je interes državno-partijskih struktura bio da raznim državnim mjerama oslabe i ograniče uticaj vjerskih zajednica u društvu. Komunistička vlast u Jugoslaviji je znala da se to ne može realizirati bez snažnog udara na ekonomsku osnovu vjerskih zajednica. Ekonomsko slabljenje sprovedeno, pored ostalog, putem *Zakona o agrarnoj reformi*, *Zakona o nacionalizaciji*, Uredbe o upravljanju stambenim zgradama i drugim mjerama, dovest će do gubitka nekretnina u vlasništvu vjerskih zajednica, a što će u cjelini rezultirati ekonomskim i finansijskim siromašenjem istih. Koliko je spomenuti ekonomski

Prilog 1. Reis-ul-ulema Ibrahim ef. Fejić.

aspekt državne politike prema vjerskim zajednicama bio važan potvrđuju informacije i analize Savezne komisije za vjerska pitanja. Tako se u jednom od njih konstatira „da ekonomska snaga crkve igra veliku ulogu u određivanju stava i politike klera prema državi i sređivanju odnosa između crkve i države. Upravo, što je crkva ekonomski jača, to je i njena djelatnost veća, a stav u odnosu na državu i narodnu vlast reakcionarniji. I obrnuto, najjači pritisak na kler i crkvu (...) može

3 Milovan Đilas, Problem školstva u borbi za socijalizam u našoj zemlji, *Partijska izgradnja*, II, br. 2, Beograd, februar 1950, 10-13, 16 i 24.

4 Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), Savezna komisija za vjerska pitanja (dalje: SKVP), 144-137-742, *Informacija Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine*.

se vršiti baš na ekonomskoj bazi“.⁵ Dakle, prema oficijelnim partijskim ocjenama, više je nego uočljivo da su ekonomske mjere protiv vjerskih zajednica imale za cilj slabljenje, ograničavanje, discipliniranje i u konačnici neutraliziranje njihovog djelovanja u društvu.

Državno-partijski organi su detaljno pratili aktivnosti Islamske zajednice, kao i rad drugih vjerskih zajednica. O tome, između ostalog, svjedoči i dopis Savezne komisije za vjerska pitanja upućen republičkim komisijama, u kojem su, između ostalog, traženi podaci o: materijalnom stanju i finansiranju vjerskih zajednica; povezanosti sa inozemstvom; aktivnostima na terenu, ispoljavanju nacionalizma i šovinizma od strane vjerskih zajednica; odnosu političkih organa prema popravljanju i izgradnji novih vjerskih objekata; radu vjerskih škola i teoloških fakulteta; propagandnim sredstvima s kojima raspolažu vjerske zajednice, izdavačkoj djelatnosti, itd.⁶

Stavovi reisa Fejića o pravnom položaju vjerskih zajednica

Komisija za razmatranje odnosa između države i vjerskih zajednica Izvršnog vijeća Narodne Republike Bosne i Hercegovine održala je sastanak s delegacijom Vrhovnog islamskog starješinstva u FNRJ 14. aprila 1953. godine.⁷ Iako je Islamska zajednica imala formalno mogućnost da kao i ostale vjerske zajednice dostavi svoje primjedbe na nacrt zakona, njeni prijedlozi imali su zanemarljivog uticaja na konačna rješenja. To pokazuje i komparativna analiza prijedloga koje je Islamska zajednica usvojila na konferenciji Vrhovnog islamskog starješinstva FNRJ 12. februara kao i onih koji su prihvaćeni na ovom sastanku. Naime, nakon sedmosatnog ubjeđivanja predstavnici Islamske zajednice su pod pritiskom koji se kreirao ne samo na samom sastanku, već i mjesecima prije ovog sastanka, odustali od svojih primjedbi formuliranih 12. februara, izuzev nekoliko prijedloga gdje se Komisija obavezala da će primjedbe Islamske zajednice dostaviti na dalje razmatranje Saveznom izvršnom vijeću. Ovi mali ustupci trebali su da stvore privid o kompromisnom završetku sastanka i iskrenoj namjeri vlasti da ovu problematiku zakonski uredi. U tom kontekstu je i Džemal Bijedić, prvi čovjek Komisije isticao „da se ovaj Zakon ne donosi radi propagande, nego stvarno radi

5 AJ, SKVP, 144-6-106, *Oporezivanje klera i crkava*, 26. 12. 1952.

6 Arhiv Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, fond: Ideološka komisija, 507, VIII, II/9-(1-36)-K-30, *Opšta ocjena i posebni osvrti na delovanje pojedinih verskih zajednica i njihov odnos prema državi. Materijal Ideološke komisije CK SKJ*, 1958.

7 Sastanak je održan u Sarajevu pod predsjedavanjem rukovodioca Komisije, Džemala Bijedića. Osim njega ispred Komisije na sastanku su prisustvovali: Bogomir Brajković, Fazlija Alikalfić, Ivo Sunarić, Vojislav Ćorović i Salaman Konforti. Islamsku zajednicu na ovom sastanku su predstavljali: reisul-ulema Hadži Ibrahim ef. Fejić, zamjenik reisul-uleme Hadži Murat ef. Šećeragić, član Ulema međžlisa Islamske zajednice Zufer ef. Bešlić i sekretar Vrhovnog islamskog starješinstva Asim Skopljak.

reguliranja odnosa između države i crkve i da će slijediti čitav niz uputstava za njegovo sprovođenje“.⁸

Reisul-ulema Ibrahim ef. Fejić je ovaj nacrt zakona ocijenio kao važan korak u sređivanju odnosa između vjerskih zajednica i države, a za sam ishod sastanka je rekao da su sva pitanja „raspravljena na zadovoljavajući način“. Svjesni objektivnih okolnosti i omjera snaga u društvu, prvi ljudi Islamske zajednice izabrali su kurs saradnje sa državom. Znajući za spremnost vlasti da upotrebljava razne restriktivne i represivne mjere protiv svih onih koji se suprotstavljaju izgradnji novog društvenog poretka, pouzdano se može reći da bi bilo koja druga opcija u tom trenutku bila nepovoljna i za njih i za Islamsku zajednicu u cjelini. Događanja sa kardinalom Alojzijem Stepincom i Katoličkom crkvom u prvim poslijeratnim godinama samo dodatno potvrđuju ovo stanovište.⁹

Imajući to u vidu, ne treba čuditi da je reisul-ulema Ibrahim ef. Fejić i u ovom zakonu tražio onu pozitivniju stranu koja je trebala donijeti više poštivanja vjerskih prava i sloboda. Zato on naglašava kako je najvažnije da nakon njegovog usvajanja „kod pripadnika vjerskih zajednica zavlada takva atmosfera da zbog toga što ispovijedaju neku vjeru građani ne gube svoja ljudska prava i da narodna vlast na njih ne gleda hrđavo“. Iako je balansirao svoje ocjene o stanju vjerskih prava i sloboda, reisul-ulema Fejić je na kraju ovog sastanka, ipak, naveo da atmosfera na terenu nije uvijek bila u potpunosti dobra, jer su se građani „bojali da idu u džamije, da budu članovi Vakufskog povjerenstva, itd.“.¹⁰

Podrška Nacrtu Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica upućena je i sa Drugog redovnog zasjedanja Vakufskog sabora održanog 9. maja 1953. godine u Sarajevu. Tom prilikom ovaj organ Islamske zajednice izrazio je zadovoljstvo namjerom vlasti da zakonski regulira odnose između vjerskih zajednica i države, i iskazao nadu da će usvajanje nacrta zakona doprinijeti dosljednijem realiziranju ustavnog principa o slobodi savjesti i vjeroispovijesti. Na kraju zasjedanja upućen je i pozdravni telegram predsjedniku FNRJ, Josipu Brozu Titu, u kome je, pored ostalog, rečeno da „Vakufski sabor smatra donošenje ovog zakona krupnim doprinosom u demokratskom izgrađivanju i jačanju naše narodne države, kao i u životu svake vjerske zajednice, pa stoga jednodušno pozdravljamo inicijativu za njegovo usvajanje“.¹¹

Na kraju višemjesečne rasprave o Nacrtu Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica isti je usvojen na sjednici Saveznog izvršnog vijeća 15. maja 1953. godine, a nakon toga i na sjednici Skupštine FNRJ 22. maja 1953. godine.

8 Arhiv Bosne i Hercegovine (dalje: ABiH), fond: Komisija za vjerska pitanja (dalje: KZVP), k-3, b.b /53, *Zapisnik sa sjednice Komisije za razmatranje odnosa između države i vjerskih zajednica, sa Vrhovnim islamskim starješinstvom*, 14. 4. 1953.

9 ABiH, KZVP, k-3, b.b/53, *Zapisnik sa sjednice Komisije za razmatranje odnosa između države i vjerskih zajednica, sa Vrhovnim islamskim starješinstvom*, 14. 4. 1953.

10 ABiH, KZVP, k-3, b.b/53, *Zapisnik sa sjednice Komisije za razmatranje odnosa između države i vjerskih zajednica, sa Vrhovnim islamskim starješinstvom*, 14. 4. 1953.

11 Telegram predsjedniku Republike i maršalu Jugoslavije Josipu Brozu Titu, Sarajevo, *Glasnik, Vrhovno islamsko starješinstvo u FNRJ*, 1953, br. 5-7, 177.

U uvodnom govoru o spomenutom zakonu potpredsjednik Saveznog izvršnog vijeća i ministar unutrašnjih poslova Aleksandar Ranković je ustvrdio da se ovaj zakon zasniva na principima slobode savjesti, slobode vjeroispovijesti i odvojenosti vjerskih zajednica od države. Njegov značaj, prema Rankovićevim riječima, je u tome što se njime konkretiziraju ustavne norme i određuju prava i dužnosti kako vjerskih zajednica tako i državnih organa. Također, on je u ovom izlaganju izrazio očekivanje da će se smanjiti broj nesporazuma koji su do tada postojali zbog nepostojanja ovakvog pravnog propisa, te ojačati zakonitost u postupanju državnih organa prema vjerskim zajednicama.¹²

Navedeni Zakon je kodificirao ustavni provizorij o odvajanju vjerskih zajednica od države i bio je podijeljen na četiri poglavlja (Opće odredbe, Vršenje vjerskih obreda, Vršenje vjerske nastave i Završne odredbe) koja su imala ukupno 24 člana.

Fejićeva aktivnost na obnovi organizacije i donošenju Ustava Islamske zajednice

Islamska zajednica u svojoj organizaciji i radu je morala voditi računa o načelima odvojenosti države i vjere, što je proklamirao i prvi Ustav FNRJ. Već tokom 1945. godine poslije oslobođenja zemlje sprovedeni su izbori za organe Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini: Vakufski sabor, sreska vakufska povjerenstva i džematske odbore. Nakon tih izbora Vakufski sabor je sproveo proceduru izbora članova Ulema medžlisa kao rukovodećeg vjerskog organa u Bosni i Hercegovini. Pri tome, treba istaći da su ovi izbori, usljed nedostatka novih i hitne potrebe za izgradnjom organizacije, obavljani na osnovu starih izbornih propisa. Zato je ubrzo nakon toga počela aktivnost na izradi novih propisa, a prije svega na pripremi novog Ustava Islamske zajednice, kao temeljnog akta za njeno organiziranje i djelovanje.¹³

Prvi Ustav Islamske zajednice u avnojevske Jugoslaviji usvojen je na sjednici Vakufskog sabora u Sarajevu 26. augusta 1947. godine. Ustav je bio sačinjen od pet poglavlja i tridesetosam članova: opće odredbe (1-13), imovina (14-16), organi (17-34), vjerske škole (35) i prijelazne odredbe (36-38).¹⁴ Iako je trebao regulirati brojna nedefinirana pitanja nakon turbulentnih događanja i promjena tokom i poslije Drugog svjetskog rata, Ustav Islamske zajednice u FNRJ iz 1947. godine bio je mnogo sažetiji i manji u odnosu na sve prethodne ustave ove zajednice. U općim odredbama je istaknuto da svi pripadnici Islamske zajednice

12 "Usvojen Zakon o pravnom položaju verskih zajednica", *Borba*, God. XVIII, br. 133, Beograd, 23. maj 1953, 2.

13 Hamid Kukić, Vakufi, Sarajevo, *Glasnik*, Vrhovno islamsko starješinstvo u FNRJ, 1951, br. 4-6, 192.

14 *Ustav Islamske vjerske zajednice u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji*, Sarajevo, Štamparski zavod „Oslobođenje“, 1947, 3-15. (dalje: *Ustav Islamske vjerske zajednice u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji*).

u Jugoslaviji predstavljaju jedinstvenu vjersku zajednicu (član 1), koja javno ispovijeda svoju vjeru, samostalno uređuje svoje vjerske vakufsko-imovinske i vjersko-prosvjetne poslove (član 3). Priznata je nova poslijeratna realnost tako da je navedeno da se Islamska zajednica u svom radu rukovodi propisima islama i odredbama ovog Ustava, ali u granicama koje je odredio Ustav FNRJ (član 4). Cilj Islamske zajednice je da unapređuje vjerski život među pripadnicima islama. Ovaj se cilj može realizirati: „1) naučavanjem islamske vjere, 2) staranjem o vjerskom i vjersko-moralnom vaspitanju (...), 3) održavanjem vjerskih predavanja (vazova), 4) izdavanjem i širenjem vjersko-moralnih knjiga i časopisa, 5) osnivanjem i održavanjem džamija, vjerskih škola i drugih vjerskih, vjersko-prosvjetnih i humanih ustanova, 6) spremanjem vjerskih službenika i vjersko-prosvjetnih nastavnika, 7) svakom drugom djelatnošću, koja ide za vjerskim i vjersko-moralnim uzdizanjem (...) u duhu Islama“ (član 2). Da bi se ovi ciljevi mogli realizirati propisano je da Islamska zajednica, njeni organi i ustanove, svaki vakuf pojedinačno i Centralna vakufska zaklada mogu sticati i držati kao pravno lice nepokretna i pokretna dobra, te vršiti druga prava u svojstvu pravnog lica (član 5). U duhu šerijata dozvoljeno je svakom pravnom ili fizičkom licu da osniva vakufe (član 6), dok je popunjavanje službenog mjesta ili položaja u Islamskoj zajednici zabranjeno licima koja nemaju propisane kvalifikacije (član 8). U završnim članovima općih odredbi obuhvaćena su pitanja: nošnje i znakova službenika Islamske zajednice (član 9), prava žalbe na odluke viših organa Islamske zajednice (član 10), izdavanja lista za vjersko-prosvjetne teme (član 11), izgleda zastave (član 12) i službenog pečata Islamske zajednice (član 13).¹⁵

U drugom poglavlju Ustava (imovina Islamske zajednice) pobrojano je od čega se sastoji imovina zajednice. Osim pokretnih i nepokretnih dobara u vlasništvu organa i ustanova Islamske zajednice (vakufa, tekija, posebnih zaklada ...) kao izvori prihoda navedeni su: doprinosi pripadnika Islamske zajednice fondu Islamske zajednice, ostali fondovi i njihovi prihodi, pokloni i vasijeti, novčani prihodi od taksi za vjerske usluge, finansijske i druge pomoći države, te različitih vrsta drugih prihoda (član 14). Što se tiče korištenja imovine članom 15 je izričito rečeno da se ista može upotrebljavati samo pod uslovom da služi ciljevima Islamske zajednice. Spomenuti član Ustava je odredio da u ingerenciji vakufskih sabora bude reguliranje načina upravljanja vakufskom imovinom. U njihovoj nadležnosti bilo je i propisivanje za koja se pismena i zvanične radnje plaća taksa Islamske zajednice.¹⁶

Najveći dio Ustava predstavljalo je treće poglavlje (organi Islamske zajednice) u kojem su utvrđeni organi zajednice i njihove nadležnosti. Članom 17 definirani su sljedeći organi Islamske zajednice: Džematski imam, Džematski odbor, Vakufsko povjerenstvo, Ulema međžlis, Vakufski sabor sa Saborskim odborom i Vakufskom direktijom, Vrhovni vakufski sabor, Vrhovno islamsko starješinstvo sa reisul-ulemom na čelu. Pri tome, vakufskim saborima je ostavljena mogućnost da na područjima pod njihovom nadležnošću autonomno propisuju organizaciju i

¹⁵ Ustav Islamske vjerske zajednice u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji, 3-5.

¹⁶ Isto, 5-6.

formiraju organe sa funkcijama i nazivima koji odgovaraju specifičnostima dotične republike.¹⁷ Jedan od novih momenata u odnosu na prethodni Ustav predstavljala je činjenica da džemat nije definiran kao organ Islamske zajednice. U tekstu Ustava Islamske zajednice usvojenom 1947. godine propisano je da džemat čine pripadnici zajednice koji djeluju na jednom određenom teritoriju, a nadležnost za određivanje njihovog područja i broja data je nadležnom Vakufskom saboru.¹⁸

Na svom prvom zasjedanju u Sarajevu 26. i 27. augusta 1947. godine Vrhovni vakufski sabor Islamske zajednice, sastavljen od predstavnika Islamske zajednice iz Bosne i Hercegovine, Srbije, Makedonije i Crne Gore, je poslije izglasavanja Ustava Islamske zajednice izabrao i Vrhovno islamsko starješinstvo sa reisul-ulemom na čelu.¹⁹ Za prvog poslijeratnog reisul-ulemu Islamske zajednice u FNRJ izabran je Hadži Ibrahim ef. Fejić. Osim njega izabrani su i zamjenik reisul-uleme Murat Šećeragić i trojica članova Vrhovnog islamskog starješinstva: Dževdet Palaska, Veysel Numan i Hasan Šlaković. Naprijed spomenuti dužnosnici Islamske zajednice su 28. augusta 1947. godine položili zakletvu pred reisul-ulemom, u skladu sa članom 10 i 11 Pravilnika o izboru reisul-uleme i članova Vrhovnog islamskog starješinstva, čime su uvedeni u dužnost.²⁰

Nedugo zatim, 12. septembra 1947. godine izvršena je predaja Menšure (ovlaštenje za vršenje vjerskih poslova) reisul-ulemi Ibrahimu ef. Fejiću u Gazi Husrev-begovoj džamiji u Sarajevu. Inače, sve do Drugog svjetskog rata menšure su dodjeljivane u Carevoj džamiji, izuzev u slučaju Ibrahima ef. Maglajlića. Tom prilikom reisul-ulema Fejić je sa minbera održao govor u kojem je najvećim dijelom afirmativno isticao uređenje društva i društvenih odnosa u FNRJ. Indikativno je da on u ovom nastupnom govoru nije apostrofirao kao glavni zadatak potrebu obnove ratom pogođene i razrušene organizacije Islamske zajednice. Umjesto toga, reisul-ulema Fejić je rekao da je njegova prva zadaća „da prve misli uputimo našem voljenom Maršalu Titu i da zamolimo Alaha za njegov dug i srećan život (...) našega omiljenog Vođe i Učitelja“.²¹

Analizirajući sadržinu govora reisa Ibrahima ef. Fejića može se uočiti da važna pitanja organizacione izgradnje Islamske zajednice ne samo da nisu apostrofirana, već čak nisu niti spomenuta. Takav izbor tema i prioriteta u izlaganja reisul-uleme Ibrahima ef. Fejića prilikom svečane predaje Menšure dodatno

17 *Isto*, 6.

18 *Isto*, 6-7.

19 ABiH, KZVP, k-1, br. 175/47.

20 Nekoji podaci o radu Vrhovnog islamskog starješinstva u FNRJ, Sarajevo, *Glasnik*, Vrhovno islamsko starješinstvo u FNRJ, 1950, br. 1-3, 68. (dalje: *Nekoji podaci o radu Vrhovnog islamskog starješinstva u FNRJ*).

21 U govoru održanom prilikom primanja Menšure 12. 9. 1947. godine, reisul-ulema Fejić je, između ostalog, rekao: da je „provedeno načelo rastave vjere od države, što mi muslimani pozdravljamo, jer nama to nimalo ne priječi da se slobodno razvijamo u duhu Islama (...) Evo i ovaj veliki događaj u vjerskom životu muslimana u FNRJ kad su oni izabrali vrhovni organ Islamske vjerske zajednice i kad obavljaju svečanu ceremoniju predaje Menšure reis-ul-ulemi, jest najrječitiji dokaz velike vjerske slobode u našoj domovini“. Vidi: ABiH, KZVP, k-1, br. 175/47.

ukazuje u kakvom nezavidnom položaju se nalazila Islamska zajednica u prvim poslijeratnim godinama.

U funkciji daljnje izgradnje i učvršćivanja organizacije Islamske zajednice u skladu sa novim Ustavom Islamske zajednice bio je dopis Vrhovnog islamskog starješinstva upućen 10. oktobra 1947. godine Vakufskom saboru Srbije, Vakufskom saboru Crne Gore, Vakufskoj direkciji u Sarajevu, Vakufskoj direkciji u Skoplju i Ulema medžlisi u Sarajevu. Ovim aktom od navedenih organa Islamske zajednice je zatraženo da upoznaju područne organe i ustanove zajednice, a putem njih i ostale pripadnike Islamske zajednice u FNRJ, o novom Ustavu, kao i cjelokupnom radu i odlukama sa I. zasjedanja Vrhovnog vakufskog sabora održanog 26. i 27. augusta 1947. godine. Sa sličnom namjerom Vrhovno islamsko starješinstvo je na svojoj sjednici od 1. novembra 1947. godine upozorilo Ulema medžlise i Vakufske sabore da bez odlaganja pristupe donošenju poslovnika, pravilnika i pragmatika koje su tim organima stavljeni u ingerenciju po Ustavu Islamske zajednice. Osim toga od njih je zatraženo da hitno donesu uredbe o vjerskim školama, mektebima i medresama, te da svoj rad prilagode novim okolnostima.²²

O razlozima donošenja, sadržini i značaju novog Ustava Islamske zajednice govoreno je i u 1948. godini. Tako je reisul-ulema Ibrahim ef. Fejić tokom ove godine obavio tri veća „inspekciona putovanja“ po Bosni i Hercegovini u okviru kojih je područnim organima Islamske zajednice, pored ostalog, objašnjavao smisao i odredbe Ustava Islamske zajednice, kao i novu organizacionu strukturu zajednice.²³ Prvo „inspekciono putovanje“ po Bosni i Hercegovini reisul-ulema Ibrahim ef. Fejić je obavio od 11. do 15. marta 1948. godine. Tom prilikom on je posjetio: Vlasenicu, Zvornik, Tuzlu, Gračanicu, Doboju, Maglaj, Zavidoviće, Žepče, Zenicu i Visoko. Tokom drugog putovanja koje je trajalo od 12. do 19. aprila 1948. godine reisul-ulema je obišao: Travnik, Donji Vakuf, Banja Luku, Prijedor, Bosanski Novi, Bosansku Krupu, Cazin, Bihać, Bosanski Petrovac, Ključ, Mrkonjić Grad i Fojnicu. Treće putovanje reisul-ulema je izvršio od 10. do 16. maja 1948. godine, kada je posjetio: Konjic, Mostar, Ljubuški, Čapljinu, Stolac, Trebinje, Dubrovnik, Bileću, Gacko, Nevesinje, Foču, Goražde, Čajniče, Rogaticu i Višegrad. Na svim spomenutim putovanjima reisul-ulema je svečano dočekan u prisustvu velikog broja građana, predstavnika raznih ustanova i društvenih organizacija.²⁴

Kad operiramo sa historijskim činjenicama ne treba zaboraviti da je Vrhovni vakufski sabor u deceniji koja slijedi poslije usvajanja prvog poslijeratnog Ustava Islamske zajednice tri puta usvajao izmjene i dopune navedenog Ustava. Prve izmjene i dopune su uslijedile već 16. januara 1949. godine, druge 12. jula 1950. godine i treće 4. decembra 1955. godine. Komparacijom prečišćenog teksta ovog Ustava sa tekstom nakon usvojenih izmjena i dopuna može se konstatirati da su one uglavnom bile više stilske popravke na tekstu Ustava iz 1947. godine.

22 *Neki podaci o radu Vrhovnog islamskog starješinstva u FNRJ*, 69 i 71.

23 *Isto*, 69 i 71.

24 *Isto*, 70 i 71.

Jedina dopuna koja je predstavljala bitnu novinu u najvišem normativnom aktu Islamske zajednice bilo je formiranje Vrhovnog saborskog odbora, sa utvrđenim mu nadležnostima kao organa Vakufskog sabora.²⁵ Drugi Ustav Islamske zajednice u avnojevskoj Jugoslaviji je usvojen nakon smrti reisul-uleme Ibrahima ef. Fejića na vanrednom zasjedanju Vrhovnog vakufskog sabora, 13. jula 1959. godine u Sarajevu,²⁶ a treći na zasjedanju Vrhovnog sabora Islamske zajednice u Prištini početkom novembra 1969. godine.²⁷

Reis Fejić i čelni ljudi Islamske zajednice bavili su se i pitanjem razrade propisa Ustava Islamske zajednice i formuliranja dužnosti i kompetencija pojedinih organa zajednice najviši organi Islamske zajednice su pokušavali regulirati i Statutom Islamske zajednice. Pitanje izrade Statuta bilo je aktuelizirano već od prvog zasjedanja Vakufskog sabora nakon završetka Drugog svjetskog rata i o tome se često raspravljalo u prvoj poslijeratnoj deceniji. Međutim, uprkos kontinuiranom zanimanju za donošenje Statuta Islamske zajednice do toga nije došlo u ovom periodu. Prema Izvještaju Saborskog odbora podnesenom na sjednici Vakufskog sabora Bosne i Hercegovine, 7. juna 1955. godine, Statut nije donošen zato što nisu postojali uslovi za njegovu izradu. Kao prvi razlog za odlaganje izrade Statuta naveden je Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica, zbog čega je Islamska zajednica bila prinuđena da sačeka njegova rješenja i bliže propise koji su uslijedili na osnovu ovog zakona. Drugo odlaganje pripreme Statuta je nastalo kada je počela sazrijevati potreba izmjena u Ustavu Islamske zajednice, naročito u svjetlu materijalne situacije u Islamskoj zajednici koja je također nametala potrebu izmjena. Iz navedenih razloga je zaključeno da se ne donosi Statut dok se ne izvrše nove izmjene u Ustavu Islamske zajednice, kako se ovakav složen posao ne bi radio dva puta.²⁸

Angažman reisul-uleme Fejića na formiranju Udruženja ilmije u Bosni i Hercegovini

Prvo udruženje službenika Islamske zajednice formirano je 20. jula 1909. godine u Sarajevu sa nazivom *Muslimansko mualimsko i imamsko društvo za Bosnu i Hercegovinu*. Glavna obaveza navedenog društva bila je da sve mualime, imame i vjeroučitelje objedini u jednu cjelinu s ciljem razvijanja njihove staleške svijesti, poboljšanja materijalnog položaja, te kulturnog i socijalnog uzdizanja. Nakon toga, 28. septembra 1912. godine, u Sarajevu je osnovana organizacija ilmije Bosne i Hercegovine pod nazivom *Džemijiti-ilmija*, koja je djelovala do početka Prvog

25 Muhamed Salkić, *Ustavi Islamske zajednice*, Sarajevo 2001, 204-205.

26 *Ustav Islamske vjerske zajednice u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji*, Sarajevski grafički zavod – Sarajevo 1959, 9-18.

27 Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo 1998, 563.

28 Izvještaj Saborskog odbora podnesen Vakufskom saboru NR Bosne i Hercegovine 7. juna 1955. godine, Sarajevo, *Glasnik*, Vrhovno islamsko starješinstvo u FNRJ, 1955, br. 5-7, 218.

svjetskog rata. Završetkom navedenog rata obrazuju se nova staleška udruženja: 5. oktobra 1920. godine osniva se *Udruženje šerijatskih sudaca i vježbenika Bosne i Hercegovine* sa sjedištem u Sarajevu, a 1931. godine *Udruženje džematskih imama (imama i matičara) i njihovih pomoćnika* za područje sarajevskog Ulema medžlisa. Ipak, najveći uticaj i rasprostranjenost imalo je udruženje *El-Hidaja* (osnovano 8. marta 1936. godine) čije je sjedište bilo u Sarajevu, a obuhvatalo je cjelokupnu ilmiju na području Kraljevine Jugoslavije.²⁹

Aktivnosti na formiranju udruženja službenika Islamske zajednice poslije okončanja Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini pokrenute su početkom maja 1950. godine. U istom mjesecu je obrazovan Inicijativni odbor za pripremu osnivanja Udruženja službenika Islamske zajednice. Do augusta 1950. godine izvršene su sve organizacione, tehničke i druge pripreme za održavanje osnivačke skupštine. U vezi s tim, Inicijativni odbor za osnivanje Udruženja službenika Islamske zajednice u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini je 11. augusta 1950. godine obavijestio Državnu komisiju za vjerska pitanja o tačnom datumu održavanja Osnivačke skupštine, upućujući uz to i molbu da Komisija odredi svog predstvanika na ovom skupu.³⁰

Za vrijeme mandata reisul-uleme Fejića održana je i Osnivačka skupština Udruženja vjerskih službenika Islamske zajednice 5. septembra 1950. godine u Sarajevu, kada je i usvojen prijedlog da službeni naziv udruženja bude „Udruženje Ilmije u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini“. U radu skupštine učestvovalo je preko dvije stotine službenika Islamske zajednice izabranih na konferencijama u pedeset i četiri sreza Bosne i Hercegovine. Skup je otvorio muftija Omer Džabić u prisustvu najviših velikodostojnika, funkcionera savezne i republičke komisije za vjerska pitanja, te predstavnika Zemaljskog odbora Narodnog fronta Bosne i Hercegovine i sličnih udruženja vjerskih službenika pravoslavne i katoličke zajednice.³¹ U dnevni red osnivačke skupštine uvršteno je devet tačaka, među

29 Osnivačka skupština vjerskih službenika (Ilmije) Islamske vjerske zajednice u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini, Sarajevo, *Glasnik, Vrhovno islamsko starješinstvo u FNRJ*, 1950. br. 8-10, 244 i 257. (dalje: *Osnivačka skupština vjerskih službenika (Ilmije) Islamske vjerske zajednice u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*).

30 U radu Inicijativnog odbora za pripremu Osnivačke skupštine Udruženja službenika Islamske zajednice aktivno su učestvovali: Hafiz Omer Džabić (muftija u penziji), Sulejman Kemura (direktor Gazi Husrev-begove medrese), Munib Cerić (muderis Gazi Husrev-begove medrese), Muhamed Pašić (upravnik Gazi Husrev-begove biblioteke i profesor), Muhamed Fočak (profesor), Hadži hafiz Mustafa Sahačić (imam i hatib Ali-pašine džamije), Hamid Kukić (vakufski direktor), Alija Alifendić (imam i mualim iz Bijeljine), Hakija Korajkić (imam iz Tešnja), Ibrahim Begić (imam i mualim u penziji), Adem Fakić (imam i mualim), Hadži Salih Sarajlić (imam i mualim), Muhamed Muhamedagić (imam i mualim), Ubejd Mujagić (imam i mualim), Zufer Bešlić (imam i mualim), Husnija Semić (imam i mualim) i Rasim Tabaković (imam i mualim). Vidi: AJ, SKVP, 144-2-53.

31 Kolika je važnost pridavana ovom skupu govori i spisak gostiju koji su prisustvovali Osnivačkoj skupštini: Ibrahim ef. Fejić (reisul-ulema), Murat Šećeragić (zamjenik reisul-uleme), Dževdet Palaska (član Vrhovnog islamskog starješinstva), Vejsil Numan (član Vrhovnog islamskog starješinstva), Derviš Tafro (predstavnik Zemaljskog odbora Narodnog fronta Bosne i Hercegovine), Husein Talić (predsjednik Ulema medžlisa iz Sarajeva), Mustafa Ševo (član Ulema medžlisa), Zufer Bešlić (član Ulema medžlisa), Vitomir Vidaković (predsjednik Saveznog Udruženja pravoslavnih sveštenika), Aziz

kojima po važnosti treba izdvojiti: referat o potrebi osnivanja Udruženja, čitanje i usvajanje Pravila Udruženja, budžet Udruženja, izbor upravnog i nadzornog odbora, kao i rezoluciju osnivačke skupštine.³²

Na tragu ovakvih shvatanja Skupština je usvojila Pravila Udruženja ilmije u Bosni i Hercegovini definirajući kao ciljeve: materijalno obezbjeđivanje svojih članova, pružanje pomoći svojim članovima u vršenju vjerskih dužnosti, unapređenje vjersko-moralnog života, onemogućavanje zloupotrebe vjere, afirmiranje tekovina narodnooslobodilačke borbe i učvršćivanje bratstva i jedinstva. Član Udruženja je mogao biti svaki aktivni i penzionirani službenik Islamske zajednice, kao i svaki funkcioner koji je stekao vjersku naobrazbu. Pravilima su utvrđeni i organi Udruženja: Skupština, Upravni odbor, Nadzorni odbor i pododbori. Na kraju teksta Pravila utvrđeno je da Udruženje može prestati sa radom samo ako to zaključi najmanje dvije trećine glasova prisutnih delegata Skupštine ili nadležna vlast, bez čije saglasnosti Pravila nisu mogla stupiti na snagu.³³ Na koncu zasjedanja Udruženja ilmije Bosne i Hercegovine izabran je Upravni³⁴ i Nadzorni odbor,³⁵ te jednoglasno usvojena rezolucija Osnivačke skupštine kao završni skupštinski dokument. Sudeći po njenoj sadržini i vremenu kada je donesena može se izvući

Fetah (predsjednik Ulema medžlisa Narodne republike Makedonije), Mustafa Hodža (predstavnik Islamskog starješinstva u Narodnoj republici Srbiji), Husein Redžepagić (predsjednik Islamskog starješinstva u Crnoj Gori), Milan Smiljanić (predstavnik Zemaljske vjerske komisije pri vladi Narodne republike Srbije), Hasan Ljubunčić (predstavnik Zemaljske vjerske komisije pri vladi Narodne republike Bosne i Hercegovine), Boris Stankovski (predstavnik Zemaljske komisije pri vladi Narodne republike Makedonije), Jože Lampreta (predstavnik Zemaljske komisije pri vladi Narodne republike Slovenije), Milutin Petrović (predstavnik Udruženja pravoslavnog svećenstva Narodne republike Srbije), Nestor Popovski (predstavnik Udruženja pravoslavnog svećenstva Narodne republike Makedonije), Krsto Bijelac (predstavnik Udruženja pravoslavnog svećenstva Narodne republike Bosne i Hercegovine), fra Bono Ostojić i fra dr. Karlo Karin (predstavnici Udruženja katoličkog svećenstva Narodne republike Bosne i Hercegovine), Ilija Ćuk (predstavnik Udruženja pravoslavnog svećenstva Narodne republike Hrvatske), Janko Žagar (predstavnik Udruženja katoličkih svećenika Narodne republike Slovenije), Simo Radunović (predstavnik Udruženja pravoslavnog svećenstva Narodne republike Crne Gore) i Hamdi Demir (direktor Vakufske direkcije u Skoplju). Vidi: *Osnivačka skupština vjerskih službenika (Ilmije) Islamske vjerske zajednice u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*, 211-213.

32 Osnivačka skupština vjerskih službenika (Ilmije) Islamske vjerske zajednice u Narodnoj republici Bosni i Hercegovini, 215.

33 Pravila Udruženja ilmije Bosne i Hercegovine odobrilo je Ministarstvo unutrašnjih poslova Bosne i Hercegovine 28. septembra 1950. godine. *Osnivačka skupština vjerskih službenika (Ilmije) Islamske vjerske zajednice u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*, 266-269.

34 Na čelu Upravnog odbora bio je predsjednik Zufer Bešlić, koji je obavljao i funkciju predsjednika Udruženja ilmije u Bosni i Hercegovini. Članovi ovog organa bili su: Ibrahim Begić, Adem Fakić, Sulejman Kemura, Muhamed Fočak, Mustafa Sahačić, Halil Sarajlić, Ševket Šabić, Mustafa Varešanović, Derviš Đodić-Bibić, Ubejd Mujagić, Alija Alifendić, Mehmed Šljivić, Mustafa Ševo, Salih Puzić, Hasan Toromanović, Muhamed Tarabar, Ćamil Arnautović i Mehmed Zahirović. *Osnivačka skupština vjerskih službenika (Ilmije) Islamske vjerske zajednice u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*, 270.

35 U sastav Nadzornog odbora izabrani su: Džemaludin Hadžijahić, Sinanudin Sokolović, Derviš Buturović, Husein Tabaković i Sulejman Bulbul. *Osnivačka skupština vjerskih službenika (Ilmije) Islamske vjerske zajednice u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*, 277.

zaključak da je ona imala intenciju da pruži odgovore na najaktuelnija pitanja sa kojima se Islamska zajednica suočavala u tom historijskom periodu. Interesantno je da rezolucija veoma malo govori o staleškim pitanjima, ali zato najvećim dijelom obuhvata političke teme od interesa za države organe vlasti.³⁶

Posmatrano iz vizure državnih vlasti formiranje Udruženja ilmije u Bosni i Hercegovini imalo je, pored ostalog, za cilj uspostavljanje kontrole nad Islamskom zajednicom. Ova zajednica u tom pogledu nije bila izuzetak, s obzirom da su i kod drugih vjerskih zajednica formirana staleška svećenička udruženja. Ipak, za razliku od katoličkih i pravoslavnih svećenika, prema ocjeni Savezne komisije za vjerska pitanja, službenici Islamske zajednice su bili otvoreni za saradnju sa državom. Štaviše, ista Komisija je ocijenila da su sva rukovodeća mjesta i forumi Islamske zajednice (Vrhovno islamsko starješinstvo, Vrhovni vakufski sabor, Vakufski sabor

36 Imajući u vidu značaj skupa i činjenicu da je Rezolucija trasirala svojevrstne političke smjernice za buduće djelovanje Udruženja nužno je prikazati najvažnije dijelove teksta ovog skupštinskog dokumenta:

„1) Zahvaljujući Narodnooslobodilačkoj borbi koju su vodili narodi Jugoslavije na čelu sa našim vodom Maršalom Titom ostvarena je davnašnja težnja pripadnika Islamske vjerske zajednice u NR Bosni i Hercegovini za slobodom i ravnopravnošću i utvrđena Ustavom FNRJ i Ustavom NR Bosne i Hercegovine (...) Izvršeno odvajanje vjere od države ne samo da nije od štete po interese IVZ, nego naprotiv, tim aktom obezbijeđen je nesmetan i slobodan život naše vjerske zajednice i zagarantovana puna ravnopravnost svih vjerskih zajednica u odnosu na državu (...) S takvim osjećajima slobode i ravnopravnosti vjerski službenici IVZ u NR Bosni i Hercegovini udarili su danas temelje svojoj staleškoj organizaciji, čiji će biti zadatak da djeluje u pravcu povezivanja vjerskih službenika NR Bosne i Hercegovine u radu za sređivanje njihovih materijalnih prilika i usmjeravanje njihovog rada na korist pripadnika IVZ kao i svih naših bratskih naroda te procvat svoje socijalističke domovine.

2) Skupština Udruženja vjerskih službenika IVZ osuđuje pokušaje onih pojedinaca koji su kao članovi i funkcioneri IVZ svojim nazadnjačkim i neprijateljskim djelovanjem zloupotrebljavali slobodu rada i života islamskih vjerskih ustanova i pod lažnim izgovorom zaštite vjere služili zakletim neprijateljima naše domovine (...) U svome djelovanju Udruženje službenika IVZ boriće se protiv sličnih pokušaja i neće dozvoljavati da pojedinci iz vjerskih redova zloupotrebljavaju vjeru u protunarodne svrhe.

3) Od svih velikih tekovina Narodnooslobodilačke borbe skupština smatra da je najveća bratstvo i jedinstvo naših naroda, iskovano u godinama teške borbe protiv okupatora. Stoga se zavjetujemo da ćemo ovu veliku tekovinu, koja je zalag naše budućnosti i našega života stalno produbljivati i suzbijati svaki šovinizam ma s koje strane dolazio.

4) (...) Osnivačka skupština Udruženja vjerskih službenika IVZ smatra da je sveta i patriotska dužnost svakog pripadnika IVZ i njenog vjerskog službenika da svesrdno pomogne naše državno rukovodstvo i našu sveopštu narodnu organizaciju Narodni front na otklanjanju naše zaostalosti i ubrzanju širokih narodnih slojeva.

5) Skupština pozdravlja akciju širokih narodnih masa za uklanjanje zara i otkrivanje muslimanke. Prisutni delegati, kao predstavnici bosanskohercegovačke ilmije izjavljuju (...) da je patriotska dužnost svakog građanina naše zemlje, a naročito ilmije, da do kraja probudi svijest naše muslimanke, da bi oslobođena od zara mogla ići u korak sa ostalim ženama FNRJ u izgradnji bolje sutrašnjice (...)

6) Skupština osuđuje sve neprijateljske pokušaje miješanja u unutrašnje stvari naše domovine kao i ometanja izgradnje socijalizma ma s koje strane oni dolazili, izjavljujući da će vjerski službenici IVZ u NR Bosni i Hercegovini nepokolebljivo stajati uz naše državno rukovodstvo i pomagati ga u ostvarenju velikih zadataka za sreću i blagostanje naše države(...)“ *Osnivačka skupština vjerskih službenika (Ilmije) Islamske vjerske zajednice u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*, 271-272.

za Bosnu i Hercegovinu, Vakufska direkcija i druga) popunjena „sa poštenim ljudima – patriotima, kojima su takva osjećanja osnova za djelatnost“. Pri tome, dok su rukovodne strukture Islamske zajednice ocijenjene pozitivno, dotle su niži službenici ove zajednice označeni kao „reakcionarni“ elementi. Vladajući krugovi su smatrali da postoji opasnost odvajanja rukovodećih struktura od nižih službenika Islamske zajednice, koji su u značajnom broju „suzdržljivi“ za saradnju sa organima vlasti.³⁷

Bez obzira što su predstavnici Udruženja ilmije u Bosni i Hercegovni formalno isticali da su ključni zadaci u njihovom radu razmatranje staleških pitanja vjerskih službenika, unapređenje njihovog obrazovanja i popravljavanje teškog materijalnog položaja, nije se mogla sakriti očigledna politička nota u njihovom djelovanju. Da je Udruženje bilo u funkciji političkog promoviranja i podrške razvoju novog društveno-političkog državnog poretka svjedoči i dopis sekretara Udruženja Sulejmana Kemure³⁸ kojeg je uputio predsjedniku Državne komisije za vjerska pitanja sredinom oktobra 1950. godine. Tom prilikom je rečeno da su predstavnici sva tri udruženja vjerskih službenika i svećenika na inicijativu Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine održali zajedničku sjednicu 15. oktobra 1950. godine. Na istoj sjednici je umjesto rješavanja nagomilanih staleških problema vjerskih službenika kao glavna obaveza svih udruženja istaknuta borba za „produbljanje najdragocjenije tekovine narodnooslobodilačke borbe – bratstva i jedinstva naših naroda“.³⁹

Zbog takvih stavova predstavnika udruženja vjerskih službenika i svećenika komunistička vlast je pružala podršku u njihovom radu. Tako je na savjetovanju Državne komisije za vjerska pitanja 1954. godine konstatirano da sva udruženja vjerskih službenika imaju pozitivnu ulogu u razvijanju komunikacije sa organima vlasti, te im stoga treba posvetiti veću pažnju. Dakle, prema mišljenju vladajućih krugova, udruženja je trebalo afirmirati kao pozitivan faktor u saradnji sa organima vlasti, predstavljajući ih kao zaštitnike i tumače njihovih staleških, prije svega, materijalnih interesa. Komisija je smatrala da treba razviti snažniju

37 AJ, SKVP, 144-137-742.

38 Sulejman Kemura je rođen 1908. godine u Sarajevu. Nakon okončanja školovanja u mektebu i sarajevskoj Ruždiji školovanje je nastavio u Gazi Husrev-begovoj medresi. Poslije završetka navedene medrese upisao se u Šerijatsku sudačku školu na kojoj je diplomirao školske 1929/30. godine. U početku je službovao pri šerijatskim sudovima u Foči i Konjicu, gdje se odmah istakao kao mladi šerijatski sudija. Zbog toga je ubrzo poslije toga bio postavljen za sekretara Muftijstva u Mostaru, a nakon ukidanja okružnih muftijstava imenovan je za prosvjetnog referenta Ulema međžlisa, a kasnije za direktora Vakufske direkcije na čijem čelu ostaje do 1949. godine. Na prijedlog Vrhovnog islamskog starješinstva u FNRJ 1949. godine postavljen je za direktora Gazi Husrev-begove medrese. Uporedo sa ovom funkcijom od 1950. godine obavljao je i dužnost sekretara Udruženja ilmije Bosne i Hercegovine. Osim naprijed spomenutih funkcija obnašao je i dužnost urednika „Glasnika“. Za reisul-ulemu je izabran 15. novembra 1957. godine, a svečeno ustoličenje i predaja menšure su obavljani 8. decembra 1957. godine u Begovoj džamiji u Sarajevu. Umro je 19. januara 1975. godine, a pokopan je u haremu Begove džamije uz mezar reisul-uleme Fehima ef. Spahe. Vidi: F. Šeta, *Reis-ul-uleme u BiH i Jugoslaviji*, 55-58.

39 AJ, SKVP, 144-2-53.

vezu između SSRN-a i udruženja, a posebno pomoći udruženjima u njihovom organizacionom učvršćivanju i najnužnijim materijalnim potrebama. Na tragu takve orijentacije pružanja podrške udruženjima istaknuto je da treba izaći u susret njihovim opravdanim zahtjevima za obezbjeđenje prostorija za rad, štampe, itd. Na kraju razmatranja položaja udruženja vjerskih službenika Komisija je ocijenila da se udruženja ne smiju pretvoriti u neki novi organ vjerskih zajednica koji će doprinijeti njihovom jačanju ili učvršćenju „religioznih zabluda“ u narodu.⁴⁰

Kad je riječ o radu Udruženja ilmije u Bosni i Hercegovini nakon osnivanja ove organizacije najvažniji skup na kojem se rezimirao njen jednogodišnji rad bila je Prva redovna godišnja skupština ilmije održana 6. sepembra 1951. godine. Skupština je održana u prostorijama Doma kulture Narodnog fronta Prvog rejona u Sarajevu, u prisustvu 92 od ukupno 100 izabranih delegata.⁴¹

U pozdravnom obraćanju Ibrahima ef. Fejića, reisul-uleme Islamske zajednice u FNRJ, ocijenjeno je da su članovi ilmije pravilno shvatili svoju zadaću i ozbiljno pristupili realiziranju ne samo svojih vjerskih dužnosti, već i propovijedanju bratstva i jedinstva, kao najvažnijeg zadatka ilmije i najveće tekovine narodnooslobodilačke borbe.⁴²

Pozitivne ocjene o radu ilmije dao je i Sulejman Kemura, sekretar Udruženja ilmije, koji je prezentirao izvještaj o radu Izvršnog odbora Udruženja ilmije Bosne i Hercegovine. Pobrajajući najvažnije rezultate ilmije u prvoj godini rada on je, pored ostalog, naveo: učešće ilmije u pružanju pomoći prilikom provođenja akcije skidanja zara i feredže, organizacione rezultate u formiranju pododbora i povjereništava na terenu, štampanje Takvima, i saradnju sa drugim udruženjima svećenika.⁴³

Skupština je izabrala novi Upravni⁴⁴ i Nadzorni⁴⁵ odbor Udruženja ilmije u Bosni i Hercegovini. S obzirom na određene manjkavosti u prvoj godini rada, komisija za izmjene i dopune Pravila Udruženja ilmije u Bosni i Hercegovini je predložila, a Skupština jednoglasno usvojila tekst spomenutih izmjena i dopuna. Usvajanjem izmijenjenih Pravila, pored ostalog, određeno je da se redovna godišnja

40 AJ, SKVP, 144-10-164.

41 Godišnja skupština Udruženja ilmije u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini, Sarajevo, *Glasnik*, Vrhovno islamsko starješinstvo u FNRJ, 1951, br. 10-12, 350-381. (dalje: *Godišnja skupština Udruženja ilmije u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*).

42 *Godišnja skupština Udruženja ilmije u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*, 50-381.

43 *Isto*, 350-381.

44 Za predsjednika Upravnog odbora izabran je Mustafa Varešanović koji je ujedno obnašao i funkciju predsjednika Udruženja ilmije u Bosni i Hercegovini. Članovi pomenutog odbora bili su: Sulejman Kemura, Džemaludin Hadžijahić, Asim Sirćo, Ragib Cico, Ibrahim Begić, Teufik Hadžić, Ubejd Mujagić, Alija Alifendić, Ševket Šabić, Mehmed Šljivić, Adem Fakić, Mustafa Kenović, Muhamed Hadžiahmetović, Hasan Redžić, Asim Tarabar, Salih Puzić, Derviš Bibić, Nezir Elkazović, Jusuf Kadrbašić, Salim Alić i Mustafa Sahačić. *Godišnja skupština Udruženja ilmije u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini* 382.

45 U Nadzorni odbor Udruženja ilmije izabrani su: Sinanudin Sokolović, Husein Tabaković, Sulejman Bulbul i Sulejman Lojo, *Godišnja skupština Udruženja ilmije u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*, 382.

skupština u narednom periodu održava svake druge godine umjesto svake godine kako je do tada bilo propisano. Na kraju, poslije podnesenih izvještaja i obavljenih rasprava Godišnja skupština Udruženja ilmije u Bosni i Hercegovini je usvojila zaključke. Kao i na osnivačkoj skupštini ponovo su u zaključnom dijelu ponovljeni nekritički hvalospjevi o politici državnog rukovodstva prema službenicima Islamske zajednice. U prvom zaključku izražena je zahvalnost ilmije zbog donošenja Uredbe o socijalnom i penzionom osiguranju vjerskih službenika i članova njihovih porodica, dok su u drugom zaključku pozvani svi imami, mualimi, muderisi i drugi da uz svoje redovne dužnosti u obavljanju islamskih obreda još snažnije pojačaju aktivnosti u pravcu produbljanja vjernosti prema domovini. U trećem zaključku odati su priznanje svim članovima ilmije koji su iskreno učestvovali u aktivnostima na odbacivanju zara i feredže, uz istovremeno pozivanje da se nastavi energična borba protiv svih oblika sujevjerja i predrasuda koje usporavaju kulturno uzdizanje muslimana. Posljednji zaključak je izrazio protest delegata i predstavnika ilmije zbog optužbi o potlačenosti muslimana u Jugoslaviji upućenih tokom zasjedanja Sveislamskog kongresa u Karačiju.⁴⁶

Nedugo poslije usvajanja *Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica*, 26. augusta 1953. godine, u Sarajevu je održana Druga godišnja skupština Udruženja ilmije u Bosni i Hercegovini na kojoj su prisustvovala 94 od 96 izabranih delegata. U izvještaju o radu Izvršnog odbora ilmije u Bosni i Hercegovini u periodu od 5. 9. 1951. do 26. 8. 1953. godine kao najvažnije stvari u ovom razdoblju navedene su: zatvaranja mekteba u Bosni i Hercegovini, realiziranje socijalnog osiguranja vjerskih službenika u praksi, donošenje Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica, saradnja članova Udruženja ilmije sa SSRN-a, opismenjavanje širokih slojeva stanovništva, unapređenje materijalnog položaja službenika Islamske zajednice i nastavak štampanja Takvima. Na skupštini Udruženja ilmije izabran je novi sastav Upravnog odbora⁴⁷ i Nadzornog odbora.⁴⁸

46 *Godišnja skupština Udruženja ilmije u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*, 384-386.

47 Upravni odbor je koncipiran tako da u njegovom sastavu bude po jedan član iz svakog sreza. Za predsjednika je ponovo izabran Mustafa Varešanović, a za članove: Derviš Bibić (Banja Luka), Teufik Hadžić (Prijeđor), Ubejd Mujagić (Cazin i Velika Kladuša), Zarif Ljubijankić (Bihać), Muharem Botić (Jajce), Naim Hadžiabdić (Bugojno), Mehmed Malkoč (Bosanska Krupa), Ibrahim Hadžić (Travnik), Hasan Mekić (Sanski Most), Kasim Durmo (Zenica), Abdukadir Kadić (Žepče), Mehmed Imamović (Doboj), Hakija Korajkić (Tešanj), Džemal Hodžić (Gradačac), Salim Alić (Gračanica), Šefket Šabić (Tuzla i Kladanj), Edhem Abdurahmanović (Brčko), Alija Aliefendić (Bijeljina), Osman Durić (Zvornik), Husejin Brodlija (Visoko), Muhamed Gaćo (Fojnica), Muhamed Ajanović (Rogatica), Rasim Tabaković (Višegrad), Rešid Džanić (Srebrenica i Vlasenica), Ibrahim Begić (Koraj), Salih Puzić (Mostar), Hamid Džumhur (Konjic), Smail Džebo (Goražde i Foča), Sulejman Kemura (Sarajevo), Džemaludin Hadžijahić (Sarajevo), Asim Sirčo (Sarajevo) i Sulejman Lojo (Sarajevo). Vidi: Druga godišnja skupština Udruženja ilmije u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini, Sarajevo, *Glasnik*, Vrhovno islamsko starješinstvo u FNRJ, 1953, br. 8-11, 274. (dalje: *Druga godišnja skupština Udruženja ilmije u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*).

48 U Nadzorni odbor su izabrani: Hasan Šabić, Mustafa Sahačić, Husejn Tabaković, Ahmet Gogić i Sulejman Omeragić. *Druga godišnja skupština Udruženja ilmije u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*, 274.

Kada je riječ o zaključcima Druge redovne skupštine Udruženja ilmije u Bosni i Hercegovini ponovljena je praksa bezrezervnog odobravanja svih aktivnosti i mjera organa vlasti, pozdravljavajući pri tome posebno donošenje Zakona o pravnom položaju vjerskih zajednica. Ipak, u zaključcima sa ove skupštine prvi put od osnivanja Udruženja ilmije svoje mjesto je našao i jedan zaključak koji je objektivnije govorio o stvarnom položaju službenika Islamske zajednice u društvu. Naime, u posljednjem zaključku konstatirano je „da ima mnogo vjerskih službenika članova Udruženja, koji žive mizernim životom, jer nemaju stalnih plata, pa žive od dobrovoljnih priloga svojih džematlija“.⁴⁹

Zvanične stavove i politiku vladajućih struktura reisul-ulema Ibrahim ef. Fejić, kao i većina članova Udruženja ilmije u Bosni i Hercegovini, najčešće su podržavali i provodili. Iz svega navedenog nedvojbeno se vidi da je, prije svega, rukovodstvo Udruženja ilmije u ovom razdoblju samo formalno izražavalo interese i mišljenja svog članstva. U stvarnosti, pak, Udruženje je bilo samo paravan ispod kojeg je državna vlast realizirala svoje ciljeve. Farizejstvo vladajućih krugova ispoljavalo se i u činjenici da su sve odluke usvajane posredstvom članova Udruženja, te kao takve prikazivane kao istinski izraz i volja službenika Islamske zajednice.

Vanjskopolitička aktivnost reisa Ibrahima ef. Fejića

Reisul-ulema Ibrahim ef. Fejić odigrao je zapaženu ulogu u vanjskopolitičkim aktivnostima. S ciljem postizanja diplomatske, političke i ekonomske koristi, državni rukovodioci su nakon 1948. godine sve više shvatali važnost muslimanskog elementa i činjenice da u Jugoslaviji egzistira najbrojnija islamska zajednica u Europi. Zahvaljujući tome Islamska zajednica je imala sve važniju ulogu, tako da od 1949. godine ova zajednica počinje uspostavljati ozbiljnije kontakte sa inozemstvom. Podsticani i usmjeravani od strane vlasti čelnici Islamske zajednice svoju energiju usmjeravaju, prije svega, u pravcu razbijanja već stvorenih negativnih predstava o progonu muslimana u Jugoslaviji.

Na tragu takvih nastojanja prvi ozbiljniji korak u izvanjugoslovenskom afirmiranju Islamske zajednice dogodio se 1949. godine kada je na hadžiluk u Meku i Medinu otišla prva delegacija ove zajednice nakon 1945. godine. Kolika je važnost ove delegacije bila svjedoči i činjenica da su je činili: reisul-ulema Ibrahim ef. Fejić, zamjenik reisul-uleme Murad Šećeragić, predsjednik Komisije za vjerska pitanja Bosne i Hercegovine Hasan Ljubunčić, predsjednik Vakufa za Makedoniju Šaip Šerifi i drugi. Tokom posjete delegacija je razgovarala sa predstavnicima vjerskih, političkih i prosvjetnih vlasti u Egiptu, Siriji, Saudijskoj Arabiji, Libanu i Turskoj, opovrgavajući u tim susretima optužbe na račun Jugoslavije.

Stoga ne iznenađuje da je angažman prvih ljudi Islamske zajednice ocijenjen pozitivno od strane jugoslovenskih diplomatskih predstavnika na Bliskom

⁴⁹ *Druga godišnja skupština Udruženja ilmije u Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini*, 251-275.

istoku. Otravnik poslova Poslanstva FNRJ u Bejrutu, Lazar Lilić, ocijenio je ovu posjetu kao potez koji je došao u pravi čas, što je doprinijelo zauzimanju povoljnog stava arapskog svijeta u vezi sa glasanjem za izbor Jugoslavije u nestalno članstvo Savjeta bezbjednosti. Zbog toga je Sirija predložila Arapskoj ligi da kao blok podrži kandidaturu Jugoslavije u ovaj organ Organizacije ujedinjenih naroda (OUN).⁵⁰

O efektima odlaska na hadž delegacije Islamske zajednice pisao je i jugoslovenski poslanik u Kairu, Miloš Moskovljević, koji je rekao da posjeta muslimanskih hadžija ima veliki značaj u širenju istine o Jugoslaviji u arapskim zemljama. U svom pismu upućenom Predsjedništvu vlade FNRJ spomenuti jugoslovenski diplomata, između ostalog, piše: „Treba imati na umu da u Egiptu i u drugim muslimanskim zemljama vera još uvek igra krupnu ulogu u državnom životu i ima veliki uticaj na narodne mase. Pozitivni efekti putovanja delegacije Islamske zajednice na hadž 1949. godine, kao i preporuke jugoslovenskih diplomatskih predstavnika nesumnjivo su uticali na vlast da podrži nastavak kontakata ove zajednice sa islamskim svijetom.”⁵¹

Reisul-ulema Fejić i čelnici Islamske zajednice direktno su se uključivali u jugoslovensku vanjsku politiku prema arapsko-azijskim islamskim zemljama, s ciljem pomoći državnoj politici u produbljivanju saradnje sa ovim državama. Od 1950. godine intenziviraju se komunikacije reisul-uleme sa predstavnicima i novinarima iz islamskih zemalja u kojima on iznosi svoje poglede na važna pitanja za muslimane, ali i apologetski govori o jugoslovenskoj vlasti. Primjera radi, samo od decembra 1952. do decembra 1953. godine reisul-ulema je primio 23 strane delegacije i javna radnika, među kojima su bili poznati književnici tog doba, ministri, generali, visoki diplomatski predstavnici i novinari poznatih elektronskih i pisanih medija iz Velike Britanije (BBC), Egipta (časopis *Republika*) i drugih zemalja. U ovom razdoblju u posjeti kod reisul-uleme Ibrahima ef. Fejića su bili: vođa turske vojne delegacije general Ismail Haki Tonaboylu i komandant Istanbula general Mithat Akčakodru (26. decembar 1952); javni radnik i director ilustrovanog lista iz Londona, George Bilainkin (14. januar 1953); dopisnici BBC-a iz Londona Edgar Ward i John Gibbs (4. marta 1953); britanski konzul u Sarajevu Ričard Arnold Simons-Brin (17. mart 1953); predstavnik OUN u međunarodnoj organizaciji za prehau i ratarstvo prof. Wilbur H.Thies (21. maja 1953); francuski književnik Louis Guilloux (22. maja 1953); ministar industrije i privrede Republike Sirije Munib Diab (3. juni 1953); delagacija novinara Republike Sirije (11. juni 1953); britanski ambasador u Beogradu Ser Ajvo Malet (12. juni 1953); bogati trgovac iz Indije Faiz-ur-Rasul (15. juni 1953); predstavnik Švicarski ilustrovanih novina iz Ciriha Werner Rings (24. juna 1953); delegacija Vazduhoplovnog saveza iz Turske (8. juli 1953); kanadski diplomata u ambasadi u Beogradu T.R.

50 Radmila Radić, *Islamska vjerska zajednica u službi jugoslovenske spoljne politike, Tokovi istorije*, br. 3-4, Beograd 2000, 39-41. (dalje: R. Radić, *Islamska vjerska zajednica u službi jugoslovenske spoljne politike*); Vladimir Petrović, *Jugoslavija stupa na Bliski istok. Stvaranje jugoslovenske bliskistočne politike 1946-1956*, Beograd 2007, 37-44.

51 R. Radić, *Islamska vjerska zajednica u službi jugoslovenske spoljne politike*, 39-42.

Makinex (13. juli 1953); novinarka i kulturni radnik iz SAD Gjuli Medlak (18. juli 1953.); direktor Egipatske novinarske agencije u Kairu (17. august 1953); egipatska vojna delegacija od 10 članova na čelu sa kontraadmiralom i šefom štaba mornarice Soliman Ezzatom (7. septembar 1953); sekretar Socijalističke partije Indije Gokolšand Basin (12. septembar 1953); službenik Narodne banke u Ankari, porijeklom iz Bosne i Hercegovine Husein Islam (21. septembar); njemački književnik iz Berlina koji piše knjigu o Jugoslaviji Herbert Gottschalk (3. oktobar 1953); engleski književnik Rhodes (22. oktobra 1953); predstavnik glavnog egipatskog lista "El Gumhuri" (Republika) Faruk El Kadi (7. novembar 1953); sekretar Socijalističke stranke Libana Enver El-Khatibi (10. decembar 1953) i delegacija Turske nacionalne federacije studenata koje je predvodio predsjednik Javuz Kadiolu.⁵²

Novouspostavljena praksa upotrebe Islamske zajednice u vanjskopolitičkim pitanjima postaje izražena naročito od 1951. godine. Iako se vlast u Jugoslaviji nije mogla pohvaliti visokim stepenom poštivanja vjerskih i drugih sloboda Islamska zajednica u međunarodnim okvirima postaje važan branilac i zaštitnik te iste vlasti. Da je to doista bilo tako pokazuje i reakcija Islamske zajednice na tekst rezolucije Svjetske muslimanske konferencije u Karačiju (Pakistan) 1951. godine, u kojem se govorilo o kršenju ljudskih prava muslimana na Balkanu, a posebno u Jugoslaviji.⁵³

Povodom konferencije u Karačiju reisul-ulema Ibrahim ef. Fejić je izjavio da je zabrinutost konferencije u Karačiju za položaj muslimana u Jugoslaviji „neumjesna i zasnovana na netačnim obavještenjima, jer muslimani nove Jugoslavije žive i djeluju u punoj slobodi i ravnopravnosti kakve u prošlosti nikada nisu imali“. Osim toga, on je negirao i ocjene iz rezolucije o hapšenju službenika Islamske zajednice i drugih viđenijih ljudi. Prema njegovim riječima niko u Jugoslaviji nije bio optužen zato što je vjerski službenik ili zato što obavlja vjerske obrede. Kažnjavani su samo oni koji su se ogriješili o pozitivne zakone države bez obzira kojoj su konfesiji pripadali.⁵⁴

52 AJ, SKVP, 144-141-766, *Posjete stranih delegacija i javnih radnika reis-ul-ulemi Hadži Ibrahimu ef. Fejiću u vremenu od 26. decembra 1952. do 20. decembra 1953. godine.*

53 AJ, SKVP, 144-141-766, *Posjete stranih delegacija i javnih radnika reis-ul-ulemi Hadži Ibrahimu ef. Fejiću u vremenu od 26. decembra 1952. do 20. decembra 1953. godine.*

54 Povodom optužbi izrečenih na Svjetskoj muslimanskoj konferenciji u Karačiju reisul-ulema Ibrahim ef Fejić i drugi predstavnici Islamske zajednice su tokom 1952. godine dali brojne izjave pisanim medijima u zemlji putem kojih su negirali izrečene optužbe protiv Jugoslavije. Hronološki posmatrano štampa je objavila izjave reisul-uleme i drugih zvaničnika Islamske zajednice pod sljedećim naslovima: „Pakistan želi da stvori Svetsku muslimansku zajednicu“ (*Slobodni dom*, 5. mart 1952); „Napad u prazno“ (*Vjesnik*, 20. mart 1952); „Muslimani nove Jugoslavije žive i delaju u punoj slobodi i ravnopravnosti“ (*Politika*, 28. mart 1952); „Muslimani nove Jugoslavije žive i delaju u punoj slobodi i ravnopravnosti“ (*Oslobođenje*, 28. mart 1952); „Potpisan ugovor između vlade FNRJ i Islamske vjerske zajednice o socijalnom osiguranju muslimanskih vjerskih službenika“ (*Oslobođenje*, 6. april 1952); "Odnosi države i muslimanske zajednice" (*Narodni list*, 1. juli 1952) i "Farsa iz Karačija" (*Oslobođenje*, 2. septembar 1952). Vidi: AJ, SKVP, 144-141-766, *Posjete stranih delegacija i javnih radnika reis-ul-ulemi Hadži Ibrahimu ef. Fejiću u vremenu od 26. decembra 1952. do 20. decembra 1953. godine.*

Reisul-ulema Ibrahim ef. Fejić je 6. novembra 1953. godine uputio službeni poziv rektoru Univerziteta Al Azhar u Kairu, Muhamedu Hidru Husejnu, da posjeti Jugoslaviju kao njegov gost. Iako je rektor bio načelno prihvatio poziv, prema informacijama diplomatskih predstavnika FNRJ u Kairu, do posjete nije došlo jer je na mjesto rektora u međuvremenu izabran novi rektor, Abdurahman Tadžudin. U proljeće 1954. godine Savezna komisija za vjerska pitanja je ponovo tražila od reisul-uleme da uputi poziv rektoru Al-Azhara. Na ovaj poziv reisul-ulema je odgovorio „da je politička situacija u Egiptu nestabilna i da se mijenja iz dana u dan“ te „bi trebalo pričekati dok se politička situacija u Egiptu stabilizuje“.⁵⁵

Na kraju, raspravljajući o aktivnostima i učešću Islamske zajednice u okviru jugoslovenske vanjske politike treba napomenuti da ova zajednica nije bila samo orijentirana na pitanja vezana za islamske zemlje. Budući da je upotrebljavana od strane komunističke vlasti i njena aktivnost je bila usmjeravana u skladu sa potrebama jugoslovenskih vlasti. Tako je, primjera radi, prilikom predaje zone A Slobodne teritorije Trsta reisul-ulema Fejić oštro reagirao, izjavljujući da se poslijeratna „klerofašistička Italija ne razlikuje po svojim imperijalističkim aspiracijama od Musolinijeve Italije“.⁵⁶

Prva delegacija iz avnojevske Jugoslavije obavila je hadžiluk u Meki i Medini 1949. godine, na čelu sa reisul-ulemom Ibrahimom ef. Fejićem. Delegacija je boravila u Egiptu od 17. septembra do 26. septembra 1949. godine, a nakon toga je otputovala u Hedžas (Saudijska Arabija). Poslije obavljenog hodočašća hadžije su posjetile Damask (Sirija), Bagdad (Irak) i u povratku Tursku. Prilikom ovog putovanja članovi delegacije su se sastali sa brojnim vjerskim, političkim i diplomatskim zvaničnicima koje su informirali o položaju muslimana u Jugoslaviji. Među njima po svom značaju ističe se susret sa rektorom Univerziteta Al Azhar (21. septembra 1949) koji je u to doba predstavljao jednog od najviših egipatskih dostojanstvenika. U razgovoru sa delegacijom Islamske zajednice rektor je posebno iskazao interesovanje za tri pitanja: zašto su ukinuti šerijatski sudovi, zašto se osuđuju muslimani zbog vršenja vjerskih obreda i zašto su jugoslovenskim studentima na Al Azharu uskraćene stipendije? Na sva ova pitanja članovi delegacije su odgovorili braneći zvaničnu politiku Jugoslavije, za koju su tvrdili da je pozitivna prema muslimanima.⁵⁷

Mada je navedena delegacija hadžija iz Jugoslavije doprinijela pozitivnijem gledanju arapsko-islamskog svijeta na ovu zemlju, što su potvrđivali i jugoslovenski diplomatski predstavnici, opet je došlo do trogodišnjeg prekida odlaska na hadž. Pri tome, ako imamo u vidu da je 1953. godine na hadž otišla samo jedna osoba (žena) onda se prije može govoriti o četverogodišnjem prekidu.⁵⁸

U razdoblju od 1950. do 1954. godine Vrhovnom islamskom starješinstvu

55 AJ, SKVP, 144-9-162.

56 Izjava reisul-uleme Hadži Ibrahim ef. Fejića, Sarajevo, *Glasnik*, Vrhovno islamsko starješinstvo u FNRJ, 1953, br. 8-11, 214; AJ, SKVP, 144-141-766

57 AJ, Predsedništvo vlade FNRJ, 50-128-257.

58 ABiH, KZVP, k- 2, br. b.b/52, *Dopis Vrhovnog islamskog starješinstva upućen Saveznoj komisiji za vjerska pitanja u vezi sa odlaskom na hadž u 1952. godini*, 29. 3. 1952.

su se obraćali brojni pojedinci sa pitanjima i molbama u vezi sa obavljanjem vjerske dužnosti hadža. Tako je, pored ostalih, jedna grupa (20 muslimana iz Zenice) u martu 1952. godine poslala pismo reisul-ulemi u kojem je iskazala želju da u toku spomenute godine ode na hadž i izvrši svoje vjerske obaveze, kako su naveli, „isto onako kako ste je i Vi izvršili prije par godina.“ Nadalje, ova grupa je tražila od reisul-uleme da preduzme potrebne korake kod nadležnih državnih organa s ciljem odobrenja odlaska na hadž. Na kraju su potpisnici pisma istakli da smatraju da je reisul-ulema pozvan da im pomogne u ostvarenju ove dužnosti.⁵⁹

Nakon ovog i sličnih traženja duhovni vođa Bošnjaka je 29. marta 1952. godine poslao dopis Saveznoj komisiji za vjerska pitanja u kome je tražio mišljenje Komisije u vezi sa sve učestalijim molbama za odlazak na hadž. Također, reisul-ulema Ibrahim ef. Fejić je preporučio „da bi bilo dobro da se izvjesnom broju vjernika omogući odlazak na hadž“.⁶⁰

Zaključak

Reis Ibrahim ef. Fejić bio je veoma uman čovjek, hrabar i odvažan intelektualac, čovjek koji se nesebično zalagao za opće interese, izuzetan poznavalac duhovnosti i tradicije u Bosni i Hercegovini. Bio je dobar filolog i poliglota. Poznao je arapski, turski i perzijski jezik, a koristio se i njemačkim jezikom. Bavio se i publicističkim radom saradujući sa mnogim vjersko-prosvjetnim i staleškim časopisima i novinama. Bio je veliki pobornik reformi u vjerskom i vjersko-prosvjetnom životu koje je predvodio reisul-ulema Mehmed Džemaludin Čaušević. Tokom Drugog svjetskog rata opredijelio se za Narodnooslobodilački pokret, aktivno učestvujući i hrabro dižući svoj glas protiv zločina i progona nevinih ljudi bez obzira kojoj su vjeri ili naciji pripadali. U borbi protiv fašizma i za oslobođenje zemlje pet članova njegove porodice su dali i svoje živote. Na položaju reisul-uleme bio je u razdoblju od 1947. godine do 1957. godine, kada se usljed duboke starosti povukao u mirovinu. Uprkos složenim historijskim okolnostima nakon Drugog svjetskog rata reisul-ulema Ibrahim ef. Fejić je proveo niz aktivnosti koje su bile usmjerene ka poboljšanju organizacionih, infrastrukturnih,

59 U pismu (10. marta 1952) muslimana Zenice reisul-ulemi, između ostalog je stajalo i ovo: “Mi smo građani koji savjesno i na vrijeme vršimo svoje građanske dužnosti, a uz njih i vjerske, pa bi želili da i ovu vjersku dužnost izvršimo u toku ove godine. Oni koji bi išli na hadž ljudi su u godinama, sa brojnom porodicom i lijepim imetkom. Nikog ne rukovodi nikakv politički motiv, već čisto osjećaj vjerske dužnosti. Mi smo spremni jamčiti cjelokupnim imetkom našom porodicom, da naše putovanje na hadž ne bi koristili u negativne političke svrhe, naprotiv sam naš odlazak na hadž bio bi najjači demant proturanja vijesti o ograničavanju vjerskih sloboda u našoj državi i poslužio bi pravilnom obavještavanju drugih naroda islamske vjere o našem stvarnom životu.” ABiH, KZVP, k-2, br. b.b/52, *Dopis Vrhovnog islamskog starješinstva upućen Saveznoj komisiji za vjerska pitanja u vezi sa odlaskom na hadž u 1952. godini*, 29. 3. 1952.

60 ABiH, KZVP, k-2, br. b.b/52, *Dopis Vrhovnog islamskog starješinstva upućen Saveznoj komisiji za vjerska pitanja u vezi sa odlaskom na hadž u 1952. godini*, 29. 3. 1952.

prosvjetnih, kulturnih i vjerskih prilika unutar Islamske zajednice. U novonastalim prilikama, obilježenim sužavanjem vjerskih prava i sloboda, reis Fejić je ulagao mnogo energije i umijeća kako bi očuvao osnovne funkcije zajednice. Također, u svom djelovanju isticao se kao tolerantan čovjek koji je radio na izgrađivanju dobrosusjedskih odnosa sa drugim vjerskim zajednicama i sprečavanju revanšizma u poslijeratnom periodu.

Summary

Reis Ibrahim effendi Fejić was a man of great intellect, a brave and daring intellectual, a man who unselfishly advocated for public interests, an outstanding scholar of spirituality and tradition in Bosnia and Herzegovina. He was a good philologist and polyglot. He was fluent in Arabic, Turkish and Persian, and he also used German. He was also engaged in publishing, working with many religious and state magazines and newspapers. He was a major supporter of reforms in religious and religious-educational life led by Reis-ul-Ulema Mehmed Džemaludin Čaušević. During the Second World War he committed himself to the National Liberation Movement, actively participating and bravely raising his voice against the crimes and persecution of innocent people no matter what religion or nation they belonged to. Five members of his family even gave their lives in the fight against fascism and for the liberation of the country. He held the Reis-ul-Ulema position in the period between 1947 and 1957, when he retired having reached a ripe old age. Despite the complex historical circumstances after the Second World War, Reis-ul-Ulema Ibrahim effendi Fejić carried out a series of activities aimed at improving the organisational, infrastructural, educational, cultural and religious circumstances within the Islamic community. With regard to emerging opportunities, marked by the narrowing of religious rights and freedoms, Reis Fejić invested a lot of energy and knowledge to preserve the basic functions of the community. Furthermore, he stood out as a tolerant man in his work, who worked on building good-neighbourly relations with other religious communities and preventing revanchism in the post-war period.